

Formatief handelen, een succesvolle implementatie op school

Inleiding

Deze whitepaper is geschreven voor schoolleiders die formatief handelen in hun school verder willen ontwikkelen. Na een korte introductie over wat formatief handelen precies betekent, besteden we aandacht aan wat het kan opleveren voor leerlingen en docenten. Daarna gaan we in op een aantal scenario's van implementatie op school en worden tips gegeven om de implementatie succesvol te laten verlopen. Ten slotte beschrijven we kort hoe Stichting VO-content jou verder kan ondersteunen bij deze implementatie.

Wat is formatief handelen?

Er bestaan vele definities die omschrijven wat formatief handelen precies betekent. De kern van alle definities is dat je leerlingen beter wilt begeleiden in hun leerproces, door eerst vast te stellen waartoe het leerproces moet leiden. Daarna stel je gedurende het onderwijsproces op basis van diverse activiteiten vast welke onderdelen de leerling al wel en nog niet beheerst. Ten slotte bepaal je wat de logische vervolgstap in het leerproces kan zijn. In deze whitepaper gaan we uit van de volgende definitie:

Formatief handelen omvat alle activiteiten van leraren en (mede)leerlingen om te bepalen in hoeverre de vooraf opgestelde leerdoelen zijn behaald en op basis daarvan tot logische vervolgstappen in het onderwijs- en/of leerproces te komen.

In onderstaande figuur is deze definitie grafisch vormgegeven:

De vijf strategieën van formatief handelen

Bovenstaande drie fasen zijn door onder andere Dylan William uitgewerkt naar vijf strategieën door ze te koppelen aan de verschillende rollen in de klas, zoals weergegeven in onderstaande figuur.

In deze figuur wordt duidelijk dat bij formatief handelen niet alleen de docent actief is, maar vooral ook alle leerlingen dat zijn. Actief verwerken van de leerstof leidt daarbij tot langduriger onthouden en een grotere mate van eigenaarschap en verantwoordelijkheid bij de leerling.

Elke strategie is op zichzelf waardevol, maar door afwisselend in te zetten op meerdere strategieën en leerlingen te activeren, versterk je jouw

formatieve praktijk het beste. Het geheel is dan meer dan de som der delen!

	Waar werk ik naartoe?	Waar sta ik nu?	Hoe ga ik verder?
Docent	1 Leerdoelen verhelderen en succes-criteria delen	2 Activiteiten die bewijs leveren voor leren	3 Feedback geven gericht op verder leren
Medeleerling		4 Leerlingen activeren als leerbron voor elkaar	
Leerling		5 Leerlingen activeren als eigenaar van hun leerproces	

Voor een uitgebreide beschrijving van formatief handelen en de vijf strategieën verwijzen we naar het whitepaper over formatief handelen voor docenten.

Waarom wil je formatief handelen?

Waarom willen docenten het?

- Op basis van inzichten in wat leerlingen al wel/niet beheersen, kunnen docenten hun onderwijs hierop aanpassen en beter laten aansluiten bij de daadwerkelijke behoeften van de leerlingen.
- De focus in het leerproces kan worden gelegd op die onderdelen die een leerling wil gaan beheersen.
- Wanneer docenten beter weten waar de hiaten zitten in de kennis en vaardigheden van leerlingen, kunnen ze hen beter begeleiden bij hun leerproces.

Waarom willen leerlingen het?

- Leerlingen kunnen hun leerproces beter vormgeven en effectiever leren omdat zij inzicht hebben in welke onderdelen zij al wel beheersen en wat zij nog willen leren.
- Leerlingen worden hierdoor meer eigenaar van hun eigen leerproces, waardoor hun motivatie om gericht te leren toeneemt.
- Leerlingen kunnen hun ondersteuningsvraag beter formuleren en delen met de docent of medeleerlingen.
- Leerlingen leren dieper en vooral bestendiger wat later in het leerproces weer tijd oplevert.

Waarom willen schoolleiders het?

- Verantwoord verlagen van de toetsdruk. Op veel scholen is verlaging van toetsdruk een belangrijk aandachtspunt. Met formatief evalueren kun je de toetsdruk verlagen, zonder dat de docent minder inzicht heeft in de voortgang en ontwikkeling van leerlingen. Sterker, dit inzicht neemt zelfs aanmerkelijk toe.
- Kritische blik op de onderwijskwaliteit. Door de inzet van formatief handelen, krijgen docenten de beschikking over instrumenten om de effectiviteit van hun onderwijs te monitoren en waar nodig te verbeteren. Ook nodigt het uit om (met elkaar) het curriculum nog eens te herijken: wat vinden wij belangrijk om onze leerlingen mee te geven en hoe bieden wij ons onderwijs aan?
- Beter aansluiten op de visie van de school. In de visie van een school zien we regelmatig termen langskomen als: talenten ontplooiën, samenwerken en betrokkenheid, uitdaging, eigenaarschap en verantwoordelijkheid nemen voor het eigen leerproces. Ook dit zijn aspecten waaraan je met formatief handelen een belangrijke bijdrage kan leveren.

Hoe kunnen formatief handelen en summatief beoordelen

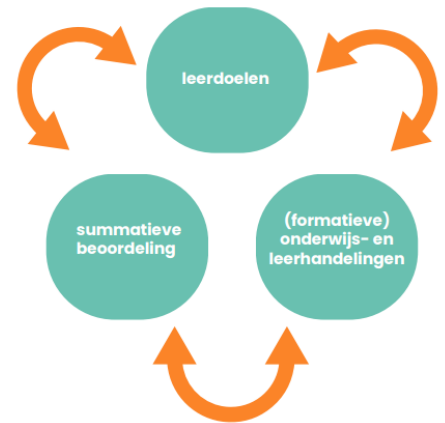
elkaar versterken?

Volgens het Constructive Alignment ontwerpprincipe van John Biggs zorgt een goed les- en curriculumontwerp ervoor, dat er een optimale afstemming is tussen de te behalen leerdoelen, de leeractiviteiten met daarin ingebed het formatieve handelen en de summatieve beoordeling. In de praktijk is er helaas nog wel eens een mismatch.

Leerlingen hebben vaak het idee dat in de toets hele andere dingen aan hen gevraagd worden dan ze vooraf hadden verwacht.

Deze mismatch kun je voorkomen door *backwards design* toe te passen. Je start met het formuleren van de te behalen leerdoelen, vervolgens kies je de summatieve beoordelingsvorm en -inhoud die op die leerdoelen aansluiten en pas daarna richt je de leeractiviteiten in, inclusief de formatieve activiteiten.

Door de formatieve handelingen nauw te laten aansluiten op de geformuleerde leerdoelen en leerlingen zelf te laten bepalen in hoeverre zij de verschillende leerdoelen hebben behaald, kunnen zij voorafgaand aan de summatieve beoordeling vaststellen of zij goed voorbereid zijn op de toets. Daarnaast zullen zij formatieve handelingen serieus nemen als zij weten dat het een goede voorbereiding vormt op de toets.

Constructive alignment - John Biggs

Tenslotte kun je op deze manier de summatieve toets – behalve als beoordelingsinstrument voor de leerlingen – ook gebruiken als formatief instrument ter verbetering van een cyclus aan leeractiviteiten, en deze waar nodig voor de volgende cyclus bijstellen.

Rol van de schoolleider

Wanneer je als schoolleider tot de conclusie bent gekomen dat formatief handelen een bijdrage kan leveren aan de onderwijsontwikkeling op jouw school, wordt het tijd om na te denken over een implementatieproces. Hierbij kun je kiezen uit diverse scenario's, waarvan we er een aantal kort zullen beschrijven. Daarna volgen nog wat tips voor een succesvolle implementatie.

Scenario 1: Starten met een pilot

Wanneer je voor jezelf en voor het docententeam eerst een helder beeld wilt krijgen van wat het (meer) structureel inzetten van formatief handelen precies betekent voor de dagelijkse lespraktijk, wat het kan opleveren voor de leerlingen en de docenten en hoe dit het beste schoolbreed kan worden ingevoerd, is het starten met een pilot een logische eerste stap.

Voor deze pilot wordt een groep docenten gevormd die de opdracht krijgt om binnen een jaar antwoorden te geven op de hierboven geformuleerde vragen. Zorg ervoor dat deze groep een goede afspiegeling vormt van het

docententeam, zowel wat betreft de vakken als wat betreft de houding ten opzichte van het intensiever inzetten van formatief handelen. Ook (positief) kritische collega's kunnen in deze groep een belangrijke bijdrage leveren.

Het resultaat van deze pilot moet zijn een heldere rapportage met antwoorden op de vooraf geformuleerde vragen. Daarna kun je als schoolleider besluiten hoe je het implementatieproces gaat vormgeven.

Scenario 2: Starten met een aantal vakgroepen

Wanneer je voor jezelf duidelijk hebt dat formatief handelen (meer) structureel gaat worden ingevoerd en je het stapsgewijs wilt uitrollen in de school, kun je ervoor kiezen om te starten met een beperkt aantal vakgroepen. Hierdoor blijft het proces overzichtelijk en is het goed te monitoren. Ook kan (in overleg met de betreffende vakgroepen) indien gewenst eenvoudig bijsturing plaatsvinden.

Het resultaat is dat jaarlijks het aantal vakgroepen dat formatief handelen structureel inzet, groeit en dat er een daadwerkelijke vergelijking gemaakt kan worden met de vakgroepen, die formatief evalueren nog niet structureel toepassen.

Scenario 3: Schoolbrede implementatie

Wanneer je ervoor hebt gekozen dat (meer) formatief handelen een belangrijke bijdrage kan leveren aan de onderwijsontwikkeling op school en

een implementatie op korte termijn gewenst is, kun je kiezen voor een schoolbrede implementatie. Hierbij gaan alle docenten direct structureel aan de slag met formatief handelen in hun lessen. Doordat alle docenten direct in het proces worden betrokken, gaat het onderwerp meer leven binnen de school en worden ook alle leerlingen direct betrokken in het proces.

Tips voor een succesvolle implementatie van formatief handelen

Op basis van praktijkervaringen op een groot aantal scholen volgen hieronder een aantal tips voor een succesvolle implementatie (onafhankelijk van de bovengenoemde scenario's).

Tip 1: Leg uit waarom

Bij het invoeren van een vernieuwing is het heel belangrijk om helder uit te leggen waarom deze vernieuwing noodzakelijk is en op welke wijze deze vernieuwing gaat bijdragen aan beter onderwijs. Beperk deze uitleg niet alleen tot de eerste bijeenkomst, maar blijf dit gedurende het hele implementatieproces herhalen. Hierdoor blijft ook voor het team duidelijk wat het doel is.

Tip 2: Maak vooraf heldere afspraken over faciliteiten en opbrengsten

Zoals bij elke implementatie van een vernieuwing in het onderwijs is het belangrijk om vooraf met de deelnemende docenten af te spreken wat je aan zichtbare opbrengsten verwacht (bijvoorbeeld bepaalde specifieke activiteiten in de klas) en welke faciliteiten je beschikbaar stelt (bijvoorbeeld extra ontwikkeltijd en scholing).

Tip 3: Maak gebruik van externe expertise

Jullie school is niet de eerste die dit implementatieproces gaat doorlopen. Maak daarom gebruik van kennis op dit gebied van buiten de school. Leg bijvoorbeeld contact met andere scholen en schakel externe deskundigen in voor scholing en begeleiding van docenten tijdens het hele proces.

Tip 4: Fouten maken mag

Gedurende het hele implementatieproces worden ongetwijfeld bepaalde acties uitgevoerd of keuzes gemaakt die achteraf niet de beste blijken. Maak deze zaken bespreekbaar en benadruk vooral dat jullie daar allemaal van kunnen leren. Juist ook door het maken van fouten kun je komen tot de meest optimale inrichting van het onderwijs op jullie school.

Tip 5: Stimuleer intervisie

Zorg ervoor dat docenten kennis en ervaringen met elkaar uitwisselen. Het organiseren van een intervisie vormt hierbij een goede aanleiding om met elkaar in gesprek te gaan. Zorg hierbij bijvoorbeeld voor een kijkwijzer bij

lesbezoeken, zodat gericht kan worden geobserveerd en er achteraf gestructureerd kan worden nabesproken.

Tip 6: Betrek leerlingen en ouders/verzorgers in het proces

Het invoeren van formatief handelen heeft tot doel om het onderwijs te verbeteren. Daarom is het belangrijk om juist ook aan de leerlingen te vragen of zij iets merken van de veranderingen en of zij die als positief ervaren. Vraag om tips om formatief handelen nog beter te kunnen inzetten. Betrek ook ouders of verzorgers bij de implementatie door hen tijdig en uitgebreid te informeren.

Tip 7: Vier de successen

Het is belangrijk om successen tijdens het implementatietraject te benoemen en te vieren. Maak zichtbaar welke positieve resultaten reeds zijn behaald. Laat docenten bijvoorbeeld goede voorbeelden aan elkaar presenteren of laat leerlingen tijdens een ouderavond vertellen wat het hen tijdens het leren oplevert.

Hoe kan VO-content jou als schoolleider ondersteunen bij de implementatie van formatief handelen?

VO-content kan scholen en schoolleiders op diverse wijzen ondersteunen wanneer zij praktisch aan de slag willen met formatief handelen. In de eerste plaats is het mogelijk om een sessie te organiseren met een van de adviseurs van VO-content die veel ervaring hebben met de implementatie

van formatief handelen op scholen. Tijdens zo'n sessie kun je jouw ideeën spiegelen aan de kennis en ervaring van de adviseur en gezamenlijk komen tot een helder en uitvoerbaar implementatieplan.

Daarnaast is er vanuit VO-content een [divers trainingsaanbod](#) beschikbaar waarbij de adviseur op school met (een deel van) het team aan de slag gaat. Zo is er voor scholen die zich nog oriënteren op formatief handelen een inspiratiesessie met als doel om het team een goed beeld te geven van wat formatief handelen omvat en hoe dit proces op de eigen school het beste vorm kan worden gegeven. Voor docenten die in de dagelijkse lespraktijk met formatief handelen aan de slag willen gaan, is er een docententraining waarbij je praktische handvatten krijgt om de vijf strategieën van formatief handelen in te zetten. Er is tijdens de training ook voldoende gelegenheid om met elkaar praktisch aan de slag te gaan, ervaringen uit te wisselen en na te denken over vervolgstappen. Voor scholen die formatief handelen breed willen implementeren, kan VO-content in dit proces ondersteunen met een traject op maat. Dit kan variëren van één workshop tot een aantal sessies gedurende een schooljaar met daarnaast de mogelijkheid tot tussentijds contact met de adviseur.

Naast begeleiding en training heeft VO-content ook een aanbod aan digitale producten die de school kunnen helpen bij het (verder) invoeren van formatief handelen. Zo zijn er (adaptieve) oefenprogramma's waar

leerlingen werken aan hun vaardigheden voor [rekenen](#), [Nederlands](#) en [Engels](#). Er is een online examentrainer ([ExamenKracht](#)) waarmee leerlingen zich kunnen voorbereiden op de eindexamens door te oefenen met oude examens. Bij deze programma's krijgen leerlingen en docenten inzicht in de voortgang en kunnen docenten individuele feedback geven. Dit kan als basis gebruikt worden om de te behalen leerdoelen te evalueren.

Een manier om structuur te geven aan het implementeren van formatief handelen is het bijhouden van een portfolio. Door het portfolio kunnen de leerdoelen worden verhelderd en krijgen leerlingen inzicht in de bijbehorende succescriteria. [Portfolio-site](#) is een online tool waarmee leerlingen op een eenvoudige en gestructureerde manier de ontwikkeling van hun competenties kunnen bijhouden en bewijsstukken kunnen bewaren. Vervolgens kunnen leerlingen en docenten de bewijsstukken beoordelen aan de hand van *rubrics*. Dit kan houvast bieden bij een voortgangsgesprek tussen docent en leerling.

Met het open leermateriaal, de [Stercollecties](#) van VO-content, kan direct gestart worden. Deze digitale open leerlijnen voor vele vakken en niveaus kunnen, indien gewenst, door de docent worden aangepast aan de eigen behoeften en in de klas worden ingezet zonder gebruik van wachtwoorden. Zo kun je leerlingen van leermaterialen voorzien die optimaal aansluiten bij hun leerbehoeften.

Nieuw is de [SterMonitor](#). Dit is een digitale leeromgeving waarin een aantal Stercollecties van VO-content opgenomen zijn met daarin ook de voortgang van de leerlingen. Docenten kunnen zien welke opdrachten ze hebben gemaakt, welke resultaten ze hebben behaald én feedback geven. Leerlingen en docenten hebben inzicht in de voortgang per leerdoel en kunnen gerichte feedback en feedforward geven en inzien. Leerlingen kunnen ook reflecteren op hun eigen voortgang bij de leerdoelen.

Het lesprogramma [Kracht in Controle](#) (KIC) vergroot het sociaal welbevinden binnen een school en leert leerlingen omgaan met feedback geven en ontvangen.

Tot slot

Online zijn er ook bij andere kanalen veel hulpmiddelen te vinden die jouw eerste stappen naar een meer formatieve leercultuur in de klas of op school kunnen vergemakkelijken. Op Facebook is er bijvoorbeeld een actieve leergemeenschap van docenten 'Formatief handelen' waar ervaringen en handige tools voor formatief handelen worden uitgewisseld.

Wil je meer weten over de ondersteuning die we kunnen bieden bij onderwijzen en leren op maat? Neem contact op via info@vo-content.nl of via [dit formulier](#).

Over VO-content

Stichting VO-content werkt samen met scholen in het voortgezet onderwijs aan onderwijzen en leren op maat. VO-content doet dit door digitaal leermateriaal te creëren en te onderhouden en training en begeleiding op maat te geven aan scholen.

VO-content is een sociale onderneming die zonder winstoogmerk werkt aan het realiseren van haar maatschappelijke doel.